

SINTEA MARE

Denumiri:

Sintea Mare: (*Szente*), *Zynte*, *Zintha*, *Zincha*, *Nagyszintye*

Adea: *Agya*, *Kisagya*, *Nagyagya*.

Țipari. *Szaparryliget*, *Szapary Szyget*

Coordonate geografice: 46 grade, 30 min, 24 sec lat N și 21 grade, 37 min, 28 secunde longitudine estică.

Așezare: Câmpia Crișurilor, pe râul Teuz. Distanțe și vecini: Satul Sintea Mare se află la 7 km la vest de orașul Chișineu Criș, la 12 kilometri de Șepreuş spre est și 23 kilometri de Ineu. Satele aparținătoare sunt Țipari, la 6 kilometri și Adea la 4 kilometri. Sintea Mare este străbătută de la vest la est de drumul național 79. *Suprafață* 118,71 Kmp, altitudine 91 m.

Atestare documentară: **Sintea Mare.** 1337 (Sacerdos de villa Zynta”); Adea. 1177, 1202-1203, prima mențiune documentară în cadrul donației către capitlul din Arad sub forma de „villa Adya”. În 1883 are loc colonizarea satului **Țipari**.

Arheologie, istoria veche

În pădurea Adea s-a descoperit o așezare neolitică aparținând probabil culturii Starcevo-Criș, de aici provine o greutate de plasă din lutars și poate un topor din piatră și un fragment dintr-o daltă de piatră. Spre est de sat, în 1972, s-a descoperit întâmplător un schelet orientat est-vest, care avea un vas de lut așezat lângă cap. La circa 100 m de primărie se găsește o movilă de pământ din care se pare că au fost scoase shelete omenesti.

Sintea Mare. Pe marginea unei vâlcele situate la 300 m est de comună se află o movilă (tumul) dintr-o epocă neprecizată. De pe teritoriul comunei, dintr-un loc neprecizat provine un topor de piatră perforat.

Demografie:

Sintea Mare 1567-1579 - 35 respectiv 22 familii; 1715-1720 - 15 respectiv 13 familii, 1742 - 38 familii, 1746 - 67 familii; 1771 - 162 familii, 1828 - 217 familii; 1851 - 1200 locuitori; 1857 - 1403 locuitori; 1867 1805 locuitori; 1880 1383 locuitori; 1890 1762 locuitori; 1900 1897 locuitori; 1910 2277 locuitori, 1922 2143 locuitori.

Adea. 1552 43 familii; 1567-1579 34, apoi 42 familii în conscripțiile otomane; 1715-172- 5 respectiv 20 familii; 1746 - 61 familii; 1771-1786 107 familii; 1800 - 154 familii de iobagi și 16 familii de jeleri cu casă; 1828 - 223 familii; 1851 1400 locuitori; 1857 - 1425 locuitori; 1869 - 1554 locuitori; 1880 - 1514 locuitori; 1890 - 1656 locuitori; 1900 - 1735 locuitori; 1910 - 2082 locuitori, 1922 - 1733 locuitori.

Țipari. 1890- 1470 locuitori; 1900 - 2156 locuitori; 1910 - 2117 locuitori; 1922 - 2619 locuitori, 1950 - 2486 locuitori.

Comuna Sintea Mare cu cele trei localități. Recensămintele din: 1930 – 6462 locuitori; 1956 – 6053 locuitori; 1966 – 5098 locuitori; 1977 – 4342 locuitori; 1992 – 3594 locuitori. Conform recensământului efectuat în 2011, populația comunei Sintea Mare se ridică la 3.742 de locuitori, în creștere față de recensământul anterior din 2002, când se înregistraseră 3.669 de locuitori. Nu există o etnie majoritară, locuitorii fiind: români (49,17%), maghiari (32,76%), rromi (9,27%), slovaci (4,94%) și germani (1,04%). Pentru 2,81% din populație, apartenența etnică nu este cunoscută. Din punct de vedere confesional, nu există o religie majoritară, locuitorii fiind ortodocși (33,65%), romano-catolici (23,7%), reformați (20,42%), greco-catolici (12,21%), adventiști de ziua a șaptea (1,76%), penticostali (1,74%) și bapțiști (1,23%). Pentru 2,91% din populație, nu este cunoscută apartenența confesională. În comună există 975 gospodării, 1366 locuințe.

Istoric.

Stăpânii feudali:

În 1410 *Sintea Mare* aparținea de domeniul Koves. În 1552 sunt înregistrate 31 sesii iobăgești iar pusta Saroș din apropierea Sinteii se afla în posesia familiilor Keczer și Miskei. După 1561 pusta Saroș intră în posesia familiilor Doroszlay și Kerewzthely. Din 1732 Sintea mare va face parte din domeniul Mutina. În 1822 erariul oferă spre vânzare Sintea Mare arhiducelui Iosif de Habsburg.

Adea. În 1241 este pomenit voievodul de Adya. În 1561 Adea este în proprietatea Episcopiei Catolice de Oradea. Din 1732 va face parte din domeniul Mutina iar din 1760 aparține Erariului (statului).

Evenimente

În 1566 zona intră în stăpânirea turcilor. Din 1693 localitatea va face parte din imperiul austriac iar ducele de Modena va deveni stăpânul moșiilor. La răscoala țărănească din 1824 de la Șepreuș participă și iobagi din Sintea, mulți dintre ei fiind arestați. La 9 septembrie 1848 locuitorii participă la o răscoală de amploare împotriva recrutărilor în armata maghiară. Răzvrățiri și proteste între 1861-1863 pentru instalarea unor notari ceruți de populație. Populația din Sintea adună bani și bunuri materiale pentru soldații din Regatul Român angajați în războiul pentru independență de la 1877. Cu prilejul campaniei electorale pentru dieta maghiară din 1910, Sintea este vizitată de poetul Octavian Goga. La 18 aprilie 1919 localitatea Sintea Mare este ocupată de trupele armatei roșii maghiare. În 22 aprilie 1919 armata română eliberează localitatea. Nemulțumiri privind munca prestată pentru pământul arendat în 1919.

În timpul primului Război 26 de sinteneni mor pe câmpurile de luptă. Mari inundații au loc în 1932. În 13-14 septembrie 1944 au avut loc lupte cu armata ungară hortistă la marginea Sinteii Mari, căzând în luptă 4 soldați români și mai mulți soldați unguri. Circa 72 de case au fost arse până în temelii de armata ungară. Pe fronturile celui de Al Doilea Război Mondial au murit 32 sinteneni

Economie și societate

Din 1732 ducele de Modena devine stăpânul moșiilor din zonă. În 1792 se hotărăște vânzarea domeniilor de la Sintea Mare. În 1822 Erariul vinde Sintea arhiducelui Iosif de Habsburg. În 1826-1827, la propunerea arhiducelui Iosif, curtea de la Viena aprobă adăugarea adjectivului Mare la numele comunei. În anii 1831 are loc o mare epidemie de holeră care se repetă în 1873. Din cauza inundațiilor, după 1800 satul a fost mutat pe actuala locație. Sigiliul rotund aplicat în ceară roșie pe un document cuprinde în câmpul sigilar pe o terasă un plop, un spic, și un brăzdar de plug certificând astfel principala ocupație a locuitorilor.

În anul 1883 are loc colonizarea satului Țipari cu 156 maghiari de la Almaș Iratoș, 127 germani de la Czernya și 16 slovaci din Tokfalyu. După primul război mondial 76 de familii de români din părțile Gurahonțului au fost colonizate în așa numita colonie Horia. CAP-ul din Adea s-a constituit în 3 iulie 1955; CAP-ul Sintea Mare s-a constituit în 21 iulie 1950. La Țipari au existat două CAP-uri: CAP-ul Țipari I, constituit 16 ianuarie 1950 și CAP-ul Țipari II „Biruința”, constituit în 11 februarie 1959. În ziua de 5 august 1964 s-au aprins pentru prima oară becurile în Sintea Mare. Din anul 1968 Adea și Țipari intră în componența comunei Sintea Mare. Căminul cultural și biblioteca s-au construit în 1972. În 1976 la Sintea Mare se deschide o agenție CEC. În anii 80 ai secolului trecut s-a construit un bloc cu 8 apartamente, s-au pietruit ulițele și s-au amenajat trotuarele. Sintea Mare a fost racordată la apa potabilă în anul 1987. După 1989 s-a extins alimentarea cu apă, s-a introdus sistemul de canalizare, s-a constituit serviciul de salubritate, s-a construit o sală de sport, s-au reabilitat străzile etc.

Biserica.

La Sintea Mare existau în secolul XIV două edificii de cult, o biserică parohială din piatră și o capelă privată. Preotul paroh Petru era înregistrat în 1337 ca plătitor de dijme papale. La 29 august 1338 este menționată încă o biserică, de lemn, cu hramul „Sf. Episcop Briciu

Mărturisorul”, aflată pe aceeași moșie și ținând de dreptul de patronat al unor nobili din familia Bathory. Hramul este catolic. La 1669 preotul reformat din localitate participa la un sinod de la Beregszasz. Biserica ortodoxă, existentă în secolul al XVII-lea, era din grădele și avea hramul „Nașterea Maicii Domnului”. Conscriptia din 1755 arată că la Sinitea a existat și o biserică de lemn veche cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, nesfințită. Biserica a fost demolată în 1769 când s-a construit altă biserică, tot din lemn. Comunitatea religioasă greco-catolică ia ființă în 1859, iar în 1874 a fost construită actuala biserică greco-catolică. În 1899 s-a construit o biserică ortodoxă din piatră, cu același hram cu prima. În anul 1930 se înființează formația corală bisericească ortodoxă sub denumirea de Liga culturală. Biserica greco-catolică înființează în 1933 Asociația Generală a Românilor Uniati. Cărți: „Evanghelia cu învățătură” 1642; „Evanghelia învățătoare” (Mănăstirea Dealul 1644); „Evanghelie”, București 1723.

Cultul baptist. Prima atestare documentară a existenței cultului baptist datează din 1896. Primul botez s-a făcut în 1900 iar Biserica s-a construit în 1910, iar cea de astăzi a fost terminată în 2004, actualmente fiind păstorită de Valentin Julean.

Biserica adventistă de ziua a șaptea. A luat ființă în 1844, compusă din 4 familii. Biserica funcționează într-o fostă casă particulară amenajată corespunzător.

Adea. Primul preot pomenit a fost Petru care plătea în cursul anilor 1332-1337 o dijmă de 12 groși. Doi parohi reformați sunt cunoscuți din anii 1631 și 1654. Ruinele bisericii reformate, potențială moștenitoare a biserici medievale, au fost demolate de localnici și s-a construit în 1730 actuala biserică reformată. Există în secolul XVIII și un preot ortodox care în timpul mișcărilor sociale din 1824 a fost alături de răsculați și se presupune că slujea într-o biserică din lemn.

Școala

Sintea Mare.

Conscriptia urbarială din 1772 arată că învățătorului de la școala confesională ortodoxă i se acordase drept în pășunea comunală. De asemenea același drept i se atribuie învățătorului în 1779. Dintr-o adeverință eliberată în 1789 lui Teodor Tolan, după absolvirea cursurilor de normă la Oradea, reiese că el a fost numit învățător la Sinteia în același an. În 1810 este numit învățător Petru Dan, iar în 1811 acesta are la școală 23 copii din sat. În 1817 școala este frecventată de 32 copii, din care 25 frecventau cu regularitate. Învățătorul Gheorghe Șirianu avusese 52 elevi în anul școlar 1841-1852. Numărul de elevi era în august 1864 de 16 băieți și fete de 6-12 ani. O școală confesională ortodoxă românească se construiește în 1866. La sfârșitul secolului al XIX-lea se înființează școala de stat frecventată de copiii români și unguri. Clădirea școlii a fost dată în folosință în 1912. Tot atunci comunitatea maghiară și-a construit o școală proprie peste drum de școala de stat, sub denumirea de „Școala ungurească”. După Marea Unire se înființează școala de stat de 7 clase. În anul școlar 1932/1933 erau înscriși 272 de elevi iar în 1944 erau înscriși 164 elevi, dintre care frecventau mai puțin de jumătate. După reforma din 1948 se înființează gimnaziul cu 7 clase, apoi cu 8 clase. În 1975 se dă în folosință grădinița de copii.

Adea. În Adea a funcționat și o școală maghiară. În 1935 se construiește o școală de stat românească cu 300.000 lei.

Țipari. În 1910 s-au construit pentru școală două corpuri de clădire pe trei nivele, la care s-a mai adăugat un corp de clădire în 1956. Pentru clasele I – IV s-au construit două corpuri de clădire unul în 1950, altul în 2004. Grădinița s-a construit în 1968.

În prezent (2017) există școli gimnaziale de stat în Adea, Sinteia Mare și Țipari.

Personalități.

Orădan Iovu, protopop al Aradului.

Etnografie și folclor:

Localitățile comunei fac parte din subzona folclorică Chișineu Criș. Portul fetelor din Sinte Mare este însă mai apropiat de cel din zona Ineu, Beliu, Bocsig. Pe cap se purta ceapța, la gât se purtau mărgelile din sticlă sau ceramică. În picioare se purtau papuci cu tureac. Feciorii purtau „chemeșe”, de obicei de culoare albă. Cămașa nu era total despictă și se purta închisă până la gât. Pantalonii erau confecționați din materiale de prăvălie, de obicei negre. În picioare aveau cizme sau pantofi. Iarna femeile purtau căbat de pliș negru. Bărbații purtau suman sau roc. O caracteristică locală erau gardurile din spini sau nuiete.

Obiective turistice și de agrement

Turism cultural: Casa memorilă poet "Olos Lajos" din localitatea Adea; Biserica reformată Adea construită în 1730; Capela Romao-Catolică, care a fost ridicată de familia Arhiducelui Iosif de Habsburg în memoria fiului Ladislau, care a decedat la data de 6 septembrie 1895, la numai 20 de ani, în urma unui accident la vânătoare produs în acel loc pe când avea numai 20 ani. A fost renovată în 2005.

Rezervații și monumente ale naturii: Situl NATURA 2000. Pădurea Adea sub partonajul și proprietatea Direcției Silvice Arad, ce se întinde pe 925 ha cu variații forestiere, declarată rezervație de vânătoare pentru fazani, cerbi carpatini și lopătari, mistreți, mistreți, căpriori și alte animale sălbatice.

Bibliografie specială:

Șerban Mircea, Ban Zorioara, *Monografie Sinte Mare*, Editura Gutenberg, Arad 2006.

Ioan Tuleu